

Rutt Hinrikus, Tiina Kirss

MÄLU NARRATIIVI ÄMBLIKUVÕRGUS

Elulugude kogumine, mis oli paljudes Euroopa maades levinud juba 20. sajandi teisel poolel, sai Eestis alguse taasiseseisvumisliikumise kõrgharjal 1980. aastate lõpul peaaegu paralleelselt Eesti Muinsuskaitse Seltsi (1988) ja Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi (1989) eestvõttel. Viimast juhatas tol ajal Rutt Hinrikus. 1995. aastal korraldas Eesti Kirjandusmuuseum esimese elulugude kogumise võistluse ja 6. märtsil 1996 loodi ühendus Eesti Elulood, mille eesotsas on kirjandusmuuseumi teadur Rutt Hinrikus. Elulugude kirjutamise võistlusi on korraldanud kirjandusmuuseum ja ühendus Eesti Elulood koostöös, kogutud materjali säilitatakse Eesti Kultuuriloolises Arhiivis ja selle põhjal on välja antud temaatilisi ja läbilõikekogumikke, millest enamiku on koostanud Rutt Hinrikus. Endine Toronto ülikooli eesti õppetooli lektor, praegune Tartu Ülikooli eesti kirjanduse professor Tiina Kirss on tegelnud elulugude uurimisega, olnud üks ingliskeelse eluloovalimiku *She Who Remembers Survives*¹ koostajaid ja juhendanud elulookirjutajate ringe Torontos ja Tartus. Lähemalt vaata ühenduse Eesti Elulood koduleheküljelt (<http://www2.kirmus.ee/elulood/>).

Tiina Kirss: Mida kujutab endast tervikuna elulooline materjal, mida on aastaid kirjandusmuuseumisse kogutud?

Rutt Hinrikus: See kogu kujutab endast üsna suurt, kuid ebahühtlast mälupanka: seal on tippusid ja huvitavaid temaatilisi kobaraid, aga

ka üsna suuri auke ja sedagi, mida ma nimetan tühjaks lobaks. See kõlab nagu võimas häältekoor, millele tulevad vahele mingid segavad toonid, siis järgneb tükk vaikust, kusagil nagu itsitatakse, midagi varjatakse ja lõpuks tundub, et ikka saab loodetust vähem teada. Midagi seesugust kordub kõigi teemade puhul. Ütlen seda kogutut alahindamata teatud idealistlikus täiusetaotluses.

Tiina Kirss: Kas sa mõtled peamiselt elulookogumise võistlusi?

Rutt Hinrikus: Jah, sest võistlused on toonud – esialgu suureks üllatuseks – kõige rohkem tekste. Ma ei kujutanud esimest võistlust välja kuulutades ette, et selline kogumisviis töötab kõige paremini. Muul ajal on laekunud vaid väike hulk eluloolist materjali. Kuid ka pärast võistluste lõppu on mõned inimesed saatnud huvitavaid mälestusi, lisades, et nad ei tahtnud võistelda, kuid soovisid kirja panna oma mõtteid ja kogemusi. Muidugi on alati olnud neid, kes on kas üleskutsete peale või lihtsalt niisama mälestusi saatnud. Sageli on kirja pandud pigem ajaloolist traditsiooni (nii oleme harjunud nime-tama suulist ajalugu). Võib ka väita, et eesti kultuuris on mälestustel, mälu järjepidevusel olnud alati mingi koht, mille vorm on teisenenud koos kirjaliku kultuuri arenguga.

Tiina Kirss: Näen edasises uurimises kahte teed, pöördumist ajaloo poole, tagasi eesti mälu pärimuse traditsioonide juurde, või edasi – taasiseseisvumisest saadik kogutud ebaühtlaste ja lünklike elulookobarate ning -tasandike jälgimise juurde. Esimene suund otsiks vastust küsimusele, missugused on eestikeelse mälu pärimuse allikad ja traditsioonid. Teise suuna sõnastamisel toetun sinu tähelepanekule, et mälu pangas on mõrad ja augud, siledamad ja konarlikumad kohad. Kas saaks need kaks aspekti ühendada, püstitades küsimuse eesti autobiograafilise traditsiooni sidususest? Kas soov oma mälestusi kirja panna tuleneb traditsioonitunnetusest, mõistmisest, et iga eestlase lugu haakub rahva või isegi rahvusliku looga? Või on kirjutajate

soov isiklikum – tuua kuuldavale oma hää! paljude hulgas, asetada oma lugu mälupanka?

Rutt Hinrikus: Arvan, et mõlemat. Normaalsetel aegadel on enamik hääli hääled mesilastarus. Võime praegust kogumist võrrelda natuke ka nt Ado Grenzsteini kirjakoguga. Kui Ado Grenzstein asutas 1881. aastal ajalehe Olevik, palus ta lugejaid kirjutada toimetusele kõigest, mis rahva südamel, eriti aga mõisnike ülekohtust. Inimesed saatsid tunnistusi igapäevasest elupraktikast. Need ei olnud küll elulood, kuid neil kaastöodel oli kindlasti oluline funktsioon kohaliku ajaloo jäädvustamise seisukohalt. Enamasti reageerisid ju inimesed, kes olid olnud ajalooliste sündmuste keskel ja kellele tundus, et nad peavad oma kogemusi jagama. Kirjutati väga erinevalt, elulooline traditsioon on üsna piirideta.

Ka varasematel aastatel on olnud temaatilisi kogumisi – põhiliselt on kogutud ajaloolisi mälestusi (näiteks 1905. aasta kohta).

1988. aastal tegi tee elulugude kogumiseks lahti Eesti Muinsuskaitse Selts, inimesed läksid neile tunnistuste andmisega kaasa. Inimesed alles harjusid mõttega, et ka nende mälestused on oodatud. Meie alustasime tegelikult siis, kui muinsuskaitse seltsi kogumistöö oli veel täies hoos, kuid püstitasime ülesande veidi teistmoodi.

Esimeseks teejuhiks elulooliste tekstide maailmas oli minu jaoks Juri Lotmani essee “Õigus biograafiale”,² mis selgitab biograafialoome mudeleid eri kultuuritüüpides. Eesti memuaristika alguses olid August Kitzberg ja Lilli Suburg – nemad võtsid endale õiguse olla biograaf, aga ka omada biograafiat, mis pole seesama. Nad olid esimesed, kes pääsesid trükki. Ka talupojad Märt Mitt ja Gustav Malts võtsid endale õiguse biograafiale, kui alustasid oma elulooliste mälestuste kirjanemist 19. sajandi lõpukümnendel. Baltisaksa, aga ka eesti traditsioonis – eraldajaks on ju ainult keel, milles kirjutati – võib leida ka Märt Miti kirjanekutest varasemaid tekste. Kui tahame eesti mälestuste traditsiooni alguse viia ajas võimalikult kau-

väga suur hulk inimesi, kes oli olnud Saksa armees, ja rääkisid Punaarmee veteranid, siis nüüd on Punaarmee veteranid kõrvale jäänud. Räägivad põhiliselt teised, need, kes varem suu kinni hoidsid. Aegajalt ütlevad inimesed: aga mul pole midagi kirjutada, mind ei küüditatud, ma ei ole midagi eriti ränka üle elanud. On tekkinud kujutus, et kogutakse ainult martüroloogiat.

Tiina Kirss: Mõnikord on eluloo kui mäluallika kriitikud rõhutanud, et elulugude kirjutamine on suurel määral senikirjutatu taasootmine või isegi ületrumpamine. Kas ja kuivõrd elulookirjutajad tuginevad varem kirjutatud ja avaldatud mälestustele? Kas kriitikutel on õigus?

Rutt Hinrikus: Igal juhul on see seisukoht tohutult lihtsustav. Inimene tahab tavaliselt oma jutustuses toetuda mingisugustele valmisolevatele struktuuridele. Mõni üksik tahab võidelda varasemate kaanonite ja normide vastu. Ma arvan, et kui keegi hakkab kirjutama Siberist, tulevad talle meelde kõik need tekstid, mis on enne Siberist kirjutatud ja mida ta on lugenud. Ta tahab kas midagi täienduseks juurde panna, sagedasti aga lisada ka oma kogemused, oma loo. Läände põgenenute ja itta küüditatute kogemused on veidi sarnased – teksti liigenduse osas (elu enne, teekond, elu seal). Seda elu, mis teekonnale järgnes, muidugi võrrelda ei saa. Isegi küüditatuid ei saa vaadelda ühtse huljana, üldiselt – kedagi ei saa. Nendel, keda küüditati ja kes suutsid oma elu Siberis sisse seada, algas tööelu kusaigil kodumaast kaugel ja minu arvates on võimalik võrrelda nende lugusid üldjoontes läände põgenenute elulugudega, kes nägid esialgu ka näguripäevi ja seadsid ennast läbi raskuste sisse. Edasine olenes sellest, kui arenenud ühiskonda satuti, aga see ei muuda oluliselt jutustuse struktuuri.

Teistsugused on lood ellujäämisest. Näiteks 1941. aastal arreteeriti ja saadeti välja inimesi, kes sattusid tõelistesse näljapiirkonda-

desse, kus surdigi nälga. See oli ellujäämine või hukk, rataste vahele jäämine, valiku puudumine, kaotus, trauma, toimetulekustrateegiad – kõik niisugused asjad on võrreldavad. Iseasi, et arvuliselt ei ole kohordid võrdsed. Sarnanevad ainult kõige üldisemad mustrid. Mina ei ole ajaloolane, sotsioloog ega etnoloog, kellel igapähele on oma tööriistad. Ma otsin kohta, kus minu arvates saavad kokku kirjandus ja ajalugu. Kui elulugu on tõele orienteeritud jutustus, mis on siis kirjandus? Kas kirjandus on väljamõeldisele orienteeritud jutustus? Seal, kus elulugu peaks tõega piirduma, on kirjandusel vabad käed. Aga on mingisugune punkt, kus jutustaja püüab väljendada oma ajaloolist kogemust niivõrd, kuivõrd ta seda suudab, ja teha seda ilma iga suguste ilukirjanduslike ilustusteta, ometi väljendada emotsionaalselt, kasutades kõiki keelelisi väljendusvahendeid, mida ta valdab. Minule on see huvitav. Ja mulle on huvitav, kuidas tekstid – ühe inimese kirja pandud kogemus ja teise inimese kirja pandud kogemus – suhestuvad. Kuidas need kõrvutuvad, kuidas tekib mitmehäälsus.

Tiina Kirss: Kuidas suhtud etteantud küsimustikesse, nagu saksa aega puudutaval võistlusel? Kas küsimustik püüab jutustamist ja kutsub esile rohkem etnograafilisi kirjeldusi, staatilisemaid kui oma lugu? Kuidas suhtud kirjanduslikult kujundatud elulugudesse? Näiteks teame, et üks elulookirjutaja paneb oma elulugu kirja näidend näidendi järel, kasutades kirjanduslikku võõritusefekti. Kus on piirid kirjanduse ja eluloo vahel?

Rutt Hinrikus: Kirjanduslik lähenemine tähendab tihendamist, reljeefsemaks tegemist, olulise väljatoomist. Enamik kirjutajaid ei jõua selleni, mida nad taotlesid. Paljud kirjanikud, ka Friedebert Tuglas, on tahtnud kirjutada mõne täiesti ilukirjandusliku teose, mis põhineb üksnes faktidel. Seesugust teost võiks nimetada kirjanduse ja eluloo ideaalseks kokkusaamiseks. Ent ideaalseid kohtumisi tuleb väga harva ette.

Tegelikult olen ma belletriseeritud eluloo vastu. Õigemini – ma ei usu seda. Ilukirjandusena on see enamasti amatöörlik ja kui ma ei usu eluloolist ja ajaloolist illusiooni, mis siis üldse jääb? Ma ei tea, kus lõpeb elulooline kogemus ja kus algab fantaasia. Ma ei tea, mida ma võin usaldada. Ma ütlesin küll, et ilukirjandus võib teinekord olla tõelisem kui laialivalgud elulooline mälestus. Kui aga tekst ei saavuta seda ilukirjanduslikku tihendatust, mis koos keele valdamisega on kirjanduse sünni eelduseks, kuid minetab selle ponnistuse tõttu mäletamisele omase osasaamise inimeste kogemustest nii, nagu see on mällu talletatud, on tulemus poolik.

Tiina Kirss: Sinu juures on käidud ka oma n-ö rollist vestlemas, pihtimas ja nõu küsimas, kuidas kirjutada. Elulugude “ajalootunnistajalikkuse” kõrval on levinud keskendumine trauma kui kogemuse uurimisele. Läbi elatud kogemused, mida saab mõnevõrra läbi leinata ja ravida jutustamise kaudu, eriti kui kuulajas on eetilist taktitunnet, empaatiat ja soojust. Kas elulugude kirjutamine on sinu kogemuste järgi teraapiline või on sellel tegevusel kirjutajale hoopis vastupidine mõju – sunnib teda haavu lahti kiskuma ja õudseid läbielamusi taaselustama? Kas ja kuivõrd on sinu arvates elulugude jutustamisel, teadvustamisel, avaldamisel teraapiline mõju ühiskonnas?

Rutt Hinrikus: Sa mõtled, mida ma arvan tunnistuste andmisest – sellest, mida tähistab inglise keeles sõna *testimony*? Minu arvates on see lähedal sõnale *testament* – see tähendaks minevikukogemuste pärandamist, mitte äraunustamist. Ma arvan, et andestada tuleb, see võib olla raske, aga aitab edasi minna. Aga unustada ei tohi. Selles on võimalik leida vastuolu. Alati ei saa andestada – kui ei saa, siis ei saa. Aga rahu peab tegema, kättemaks tuleb välistada. Õiglane mälu- poliitika on olnud oluline teema nt Paul Ricœurile,⁴ kes on analüüsinud mälu suhet ajaloo ja vastupidi ning seda, mida mäletatakse ja miks. Tema tõi kasutusse ka mõiste *mälutöö*.

Elulugude jutustamise teraapilisest mõjust rääkides peab peatuma nn kollektiivsel määl ja sellel, kuidas individuaalne määl sellega kohaneb. Praktikuna lisan, et eluloolise teksti puhul sõltub see, mida määlatakse, üsna palju vanusest. Autobiograafilise kirjutamise teraapilise funktsiooni puhul on mul kiusatus tsiteerida Merle Karusoo lauset ühelt eluloopäevalt: “Alla 50-aastaselt inimesel on probleemid, üle 50-aastaselt inimesel on elulugu.”

Muidugi on elulugu ka nooremal inimesel, aga sageli ta ei taju seda kui tervikut. Erandiks on Toomas Raudam, kes pani oma romaani pealkirjaks *Miks mitte kirjutada memuaare, kui oled veel noor*.⁵ Enamik inimesi ei taju määlamist mitte ajalooa seotud loona, vaid pigem probleemipuntrana. Ka elulugude võistlusele on saabunud elulugusid, mis on kirjutatud selleks, et oma mured südamele ära saada, olgu need olmemured või armumured. Sellele, mida *mina* maailmas olles koges, vaatavad tagasi ja katsuvad mõtestada ikkagi oma elukaarega seniiti jõudnud inimesed. Kui seljataha jääb pikem teekond, hakkad rohkem taha vaatama ja mõtlema, mis elu see oli, mida ma kogesin ja miks on asjad niimoodi ning kas süüdi on ühiskond või *mina*. Oleme püüdnud inimesi suunata kirjutama nende aja lugu, sellist ajalugu, millega nad on kokku puutunud, mida näinud ega taha, et tehakse üldistusi loetu põhjal. Inimestele on kõige kättesaadavam rääkida oma eluloolisest kogemusest, sest see annab kindlamini tulemusi, mida võib kasutada.

On kaks kogumismetoodilist võimalust: kas anda ette küsimused (need tagavad parema, terviklikuma materjali) või mitte anda. Küsimusteta on uurijal raske, võib-olla on ka kirjutajal raskem. Kui raamid on ees, on lihtsam neis püsida. Aga esimene suur ja väga palju materjali toonud võistlus oli ju “Minu ja minu lähedaste saatus ajaloo keerdkäikudes”. Nii laia teema puhul on kaunis võimatu anda ette küsimusi, sest inimese elukäik liigendub niikuinii enam-vähem jutustusena. Kindlad etapid on seotud vanuse ja hariduse,

töö ja perekonnaga, need on enam-vähem kõigil läbitud. Väga võimalusterohke ja huvitav on see, kuidas inimene ise oma eluloo üles ehitab, konstrueerib. Uurimiseks kasutada on seda umbes niisama raske kui kirjavahetust, mis on viimasel ajal aktualiseerunud kui uurijatele paljulubav ajastumaterjal.

Tiina Kirss: Oma elu tervikuks kirjutamine, eriti vanaduspõlves, olgu see kokkuvõtte koostatud meenutustest ja episoodidest nagu lapitekk või sidus kronoloogiline jutustus, loob nagu anuma, kuhu paigutada kogu elukogemus oma vastuolulisuses, valus ja rõõmus. Kokkuvõtte ehk *life review* tegemine võib olla seotud ka keeruliste tunnetega. Olen märganud, et need, kes on juba viis aastat kirjutanud, kardavad lõpetada. Tekib näiteks ebausku, et ma elan nii kaua, kui mul on elulugu veel kirjutada, ja kui see on kirjutatud, siis ma müstilisel viisil käivitan oma surma. See on selline ürgne hirm. Oled sa selliseid hirme tajunud sinu juurde tulnud kirjutajate hulgas. Või on nad pigem poolel teel ja on tekkinud mingi tõke, mille taha nad on toppama jäänud, või on elukogemus vormitu ja ei anna end hästi liigendada või "korrastada"? Kas neil on mälestusi, mille kohta nad tõesti ei taha lugusid avaldada, ei taha näha, mis seal taga võib olla.

Rutt Hinrikus: See on nii ja naa. Minu juures käiakse küll nõu küsimas. Mõnda juhtumit pean endamisi lootusetuks. Mõni inimene ei oska struktureerida ja kirjutab lõpuks ikka väga hägusa teksti, kus parimal juhul on püütud peita emotsioone, kuid kust on raske leida informatsiooni. Aga on ka neid, kes ei ole kaua kirjutanud, kellel on endale kõrged nõudmised ja kes tahavad abi, et nende nõudmistega hakkama saada. Mõni on näiteks kirjutanud mitu korda. Inimene kardab vahel seda, et ta saab eluloo valmis ja – mis edasi? Mulle tundub, et siis tahavad nad hakata otsast peale. Osa neist kirjutavad tõesti uuesti otsast peale ja on võtnud täiesti uue

tahu. Need on huvitavad lood, ühte elu võib näha täiesti erinevast aknast vaadates.

Tiina Kirss: Missugused need elulood on, kui esitatakse tõepoolest kaks erinevat tahku? Kas need eeldavad erinevat n-ö suure ajaloo perioodide läbielamist?

Rutt Hinrikus: Ajaloo osa saab vist ainult täiendada. Kahest täiesti erinevast aknast vaatamine puudutab ikka neid, kes analüüsivad oma individuaalse arengu erinevaid perioode – kord näiteks väliseid sündmusi (lapsepõlv, kool, töö), teinekord seesmist arengut, kestvaid ot-singuid, erinevate kogemuste analüüsi.

Tiina Kirss: Missugused on need lüngad, kus kogumine (ehk lugude laekumine) on olnud eriti hõre: kas temaatiliselt, põlvkondlikult või vaatepunkti osas?

Rutt Hinrikus: Ma arvan, et palju lünkasid tekib seal, kus püütakse meenutada igapäevaelu, eriti elu Eestis 1960., 1970. ja 1980. aastail. Nimetan kümnendeid mugavuse pärast, sest see on üks formaalne liigendusvõimalus. Kui kujutame ette, et võiksim katta mälestustega kogu Eesti ajaloo, näiteks alates aastast 1900, jõuame peagi selleni, et esimene kümnend on varem läbi kirjutatud ja vähemalt mälestusi enam ei lisandu. Mõned fragmendid tulevad, aga vaevalt on neis midagi uut. 1990. aastatel arutades kolleegidega leidsime, et kõige kiirem on Vabadussõja veteranidelt kogumisega, kuid nad olid siis niivõrd eakad, et neil olid oma lood juba räägitud või unustatud. Küll on tulnud üsna tihedalt materjali 1920. ja veel rohkem 1930. aastatest. Seda ainet on edukalt kasutanud oma doktoriväitekirjas etnoloog Ene Kõresaar.⁶ Kollektiivses mälus domineeriv pilt lapsepõlvest Eesti Vabariigis on valdavalt idülliline. Ilmselt tundus see 1950. aastatel nii, sest elu oli väga teistsugune. Või tekkis inimestel arvamus, et ainult nii tuleb lapsepõlve mäletada? Mäletan, et minu ema rääkis

1930. aastate majanduskriisi aegsest tööpuudusest: pärast gümnaasiumi lõpetamist oli ta mitu aastat töötanud, käis suviti taludes tüdrukuks ja meenutas mitut inimest ja ülbet peremeest. Üllataval kombel oleme selliseid mälestusi vähe saanud. Võib-olla seostuvad nad nõukogudeaegse kohustusliku vaatepunktiga, mida välditakse? Võib-olla on põhjus ka selles, et alustasime suhteliselt hilja ja võib-olla taas – arvatakse, et seda ei oodata, et oodatakse valitsevale ajaloonarratiivile sobivaid mälestusi?

1930. aastate realistlik kirjandus on kriisiaega ja elu sel ajal käsitletud mitmes romaanis, meenuvad Leida Kibuviitsa *Soomustüduruk*,⁷ Leida Tigase *Seitse pastlapaari*⁸ jt.

Tekstides ja tõlgendustes on vaieldavaid punkte ilmselt väga palju. Minu arvates ei anna elulood ajastust vale pilti, vaid neid on lihtsalt vähe ja valel ajal kogutud.

Tiina Kirss: Kas on kogutud liiga vähe või ei ole kogutud õigel ajal või mõlemad?

Rutt Hinrikus: Ei ole ainult valet ja ainult õiget aega. Koguma peab erinevatel aegadel, siis saab tulemusi võrrelda. Me ei tea praegu näiteks, kuidas ja mida oleks oma elust kirjutatud 1960. aastatel. Stalini ajal ei oleks saanud elulugusid koguda, sest täieliku totalitarismi ajal ei räägi keegi ausalt ja avameelselt oma elust ja koguvad ainult järelevalveorganid. 1960. aastatel oleks tõenäoliselt saanud eluloolisi mälestusi koguda, küll mitte kõigilt ja mitte kõike.

Nõukogude Eestis oli kodu-uurimine traditsiooniks ja ehkki teemad olid sõnastatud natukene teistmoodi, tehti palju vajalikku tööd. Praegu oleksime saanud eri ajal kirjutatud versioone võrrelda. Muutuste ajal kogus muinsuskaitse selts arvukalt mälestusi okupatsioonide ja sõja-aastate kohta, aga ka elulugude kogus on sellest perioodist üsna palju materjali. Just nende aegade kohta on võimalik saada veelgi mälestusi ja isegi edukamalt kui lähiajaloo kohta. Sündmused

olid dramaatilised, ellujäämisvõimalused paljudel otsekui noatera peal.

Elule mõeldakse tagasi sageli jutustuse vormis. Kui tundub, et lugu jääb hõredaks, saab küsimuste abil aktiveerida teatud mälu punkte. Mingil viisil on seda teinud Enno Tammer, kogudes mälestusi nõukogude ühiskonna kohta.⁹ Ta annab teemad ette ja kutsub meenuutama, mida küsitakse. Keeruline on leida ideaalset tasakaalupunkti mälu aktiveerimise kahe erineva viisi vahel: kas anda ette piisavalt häid küsimusi või jätta vabadus mäletada seda, mida tõepoolest esimeses järjekorras mäletatakse.

Iseküsimus on, kuidas (ja kas üldse?) panna päris noori inimesi rääkima, mida nemad oma elust mäletavad ja kuidas elu näevad. Vahepeal innustusid mitmed koolid elulugudest, õpilased panid neid kirja, aga tööd tulid väga formaalsed. Ainult Merle Karusoo sai lava-looks *Olen 13-aastane*¹⁰ selles vanuses noorte ehedad tekstid. Üllatavalt hästi õnnestus ka president Lennart Meri viimase ametiaasta ajal käivitatud küüditamisteemaliste mälestuste kogumine õpilaste poolt.¹¹ Lapsed, kes küsitlesid, ja endised küüditatud, keda nad küsitlesid, tegid head koostööd. Ühed said rääkida oma elu kõige väärtusamast ja kõige tähendusrikkamast sündmusest, teised kuulsid ja kogesid midagi sellist esimest korda. Arvan, et sageli aitas perekond mälestuse vormistamisele kaasa. Oli tähtis, et *meie lugu* paistaks silma. Enam kui 1500 võistlusele saadetud loost olid üle poole või isegi kaks kolmandikku küll vaid tavalised koolitööd, piisavalt pealiskaudsed, osalt päris formaalsed, aga ülejäänud kolmandikus – neid oli ju ka piisavalt palju – leidis üllatavalt häid tekste. Samuti tuli päevavalgele tohtu palju fotomaterjali. Eriti oluline oli selle juures dramaatiliste kogemuste edasiandmine järgmisele põlvkonnale. Minu arvates läheb sellisel puhul tunnistuste andmine üle testamendiks, üks põlvkond parandab oma üleelamised, mida ei või unustada. Nagu juudid parandavad holokausti või armeenlased

annavad põlvest põlve edasi oma genotsiidikogemust ja türklaste tapatalguid 1915. aastal.

Tiina Kirss: Kas kogumise käigus on välja tulnud haruldast käsikirjalist materjali, näiteks päevikuid? Mingil määral on päevik elulookirjutajale allikaks. Kuidas kommenteerid kirjutamissituatsiooni, kui elulookirjutaja kasutab oma kalendermärkmikku või päevikut?

Rutt Hinrikus: Päevikuid on saadetud vaid mõni üksik. Sageli päevik ei kadunud, vaid hävitati, sest see oli Stalini ajal potentsiaalne süüdistusmaterjal, sõltuvalt sellest, kus inimene töötas ja kui palju oli tarvis tema järele nuhkida. Mitmed on tunnistanud, et neil oli päevik, aga nad ei julgenud seda säilitada – liiga ohtlik. Arvan, et kui päevik on alles, siis on päeviku järgi mälestuste kirjutamine hea, ma ei näe siin midagi halba. Mitmedki huvitavad ja detailsed mälestused ei võlgne oma olemasolu mitte mälule, vaid kalendermärkmikule. Muidugi annab mäluga tööd teha, mida sa oled ise kogenud ja tead. Grupitöö käivitab mälu suurepäraselt, hakatakse võrdlema oma ajaloolisi kogemusi, meenuvad juba unustatud seigad. Ka päevik on abilisena suurepärane.

Võib ju küsida, kumb on parem, kas tagantjärele tarkus, mis kirjutatakse mälestustesse, või päevik, mis peaks olema hetkereageering. Oleneb, missuguse tekstina me tahame mälupilte saada. Mina esitaksin nad kõrvuti nagu luuletuse originaali ja tõlke või nagu dokumendi ja selle tõlgenduse.

Tiina Kirss: Anne Franki päevik on üks näide sellest, kuidas päevik liigub n-ö sümboolsesse rolli ajalookogemuse suhtes. Seda peetakse hilisemas kogukondlikus ehk sotsiaalses mälus vahetu tunnistaja nägemuseks. Välis-Eesti kogukondadele on selline sümboolne kuju ja tekst Maria Kopperman ja tema mälestused *Minu 12 aastat Siberis*.¹² Paljudele on meelde jäänud, kuidas Maria Kopperman, siis juba 90-aastane, kõneles ESTO 1972 rongkäigu lõpul Toronto raekoja ees.

Kanada ajakirjanduses tekkis teose vastu nii intensiivne huvi, et see tõlgiti ära ja jõuti peaaegu selle avaldamiseni inglise keeles.

Rutt Hinrikus: Anne Franki teksti kõrvale võib panna Rein Vare, paariteistkümneaastase poisi päeviku, mis on avaldatud Mart Laari koostatud raamatus *14. juuni 1941*.¹³ See on väga mõjuv tekst, ekstreemses olukorras – küüditatud ja nälgiva – poisi tunnistus. Seda lugenud, hakkab igaüks mõtlema, kas niisuguseid tekste on veel. Pikkal nõukogude ajal tuli selliseid dokumente varjata, paratamatult osa hävis. Küüditamise valu ja õud on jõudnud avalikkuse ette nii suure hilinemisega, et tegelikult ei jõua see valu enam maailma teiste valude kõrvale. Anne Franki päeviku puhul töötavad kaasa väga üldised arhetüüpsed mudelid. See on lugu noore süütu tütarlapse ülekohtusest surmast. Ma ei kujuta hästi ette, et mingi lugu Eesti pinnalt sisestatakse sellise jõuga rahvusvahelisse repertuaari, ükskõik kui mõjuv see on. Tänapäeval sõltub kõik meediast ja suhtekorraldustööst.

Tiina Kirss: Amsterdamis asub Anne Franki muuseum¹⁴ ja ka ühe teise noore juuditari Etty Hillesumi ekspositsioon. Ta oli Anne Frankist 13 aastat vanem, Teise maailmasõja ajal 27-aastane, ja ka tema kirjutas päeviku, mis on avaldatud inglise keeles pealkirjaga *An Interrupted Life*.¹⁵ Kuid põhjusel, mida mainisid – Etty Hillesum ei olnud noor süütu tütarlaps, vaid iseteadlik, intellektuaalne ja armastav naine, kes oli lähedases suhtes ühe filosoofiga¹⁶ –, ei ole see ekspositsioon niisugune kultuspaik kui Anne Franki muuseum. Etty Hillesum ohverdas oma elu, varjates neid, kes olid suuremas ohus kui ta ise, ja hukati lõpuks surmalaagris. Olukord, et samas linnas on kaks sellist väljapanekut, näitab erinevaid ühiskondlikke tegureid, mis mõjutavad elulugude ja elulooliste kirjutiste (päevikute) vastuvõttu mõjutavaid tegureid.

Kui nüüd vaadelda eestlaste elulugudes esinevaid mudeleid, on mulle hakanud tunduma, et kui mujal maailmas on autobiograa-

fias väga teadvustatud sooküsimus, siis eestlaste elulugudes on haridus (selle olemasolu või puudumine, selle poole pürgimine) olulisem identiteedimärk. Ehk teisiti öeldes: tahe haridust saada võib üles kaaluda teistsugused erinevused. Kas sinu arvates on hariduse omandamine või sellest ilmajäämine üldine metanarratiiv eestlaste eluloos?

Rutt Hinrikus: Hariduse omandamine oli 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse põlvkondadele üks tähtsamaid asju. Hämmastusega võib lugeda ilmunud mälestustest (nt Hans Kruus¹⁷), kuidas käidi adra taga, raamat käes, ja tuubiti, et minna järjekordset eksamit tegema. Kuidas unistati haridusest, et pääseda suurde maailma, pääseda ära. Eestlaste elulugu on kindlasti hariduslugu ja sageli üleelamise ja ülekavaldamise lugu. Haridus ei olnud ju paljudele kättesaadav, enne sõda majanduslikel, pärast sõda poliitilistel põhjustel. Ülikooli ei võetud või visati sealt välja vanemate pärast, õppima ei saanud sõjaaegse tegevuse pärast, nt need, kes olid läinud noorena Saksa mobilisatsiooniga sõtta. Vahel valiti tehnilisi või teisi n-ö mittepoliitilisi erialasid, et pääseda õppima, kuigi oli unistatud millegi muu õppimisest.

Tiina Kirss: Meil oli varem juttu nn kollektiivsest mälestusest. Mis sa arvad, kas kollektiivne mälu ja ühismälu on sama asi? Mille poolest nad erinevad?

Rutt Hinrikus: Ma arvan, et neid võib vaadata küll mitte kattuvate, kuid lähedaste mõistetena. Kollektiivne mälu ei erine minu arvates palju ühismälestusest, aga see sõltub defineerimisest või diskursusest, kui kasutada seda sisust üsna tühjaks pigistatud sõna. Mulle endale tundub siiski, et ühismälestus on mingisugune natukene laiem mõiste ja ürgsem võrreldes kollektiivse mälestusega. Individuaalne mälestus võiks olla ühismälestuse vastandmõiste. Ühiskond dikteerib paljus tõlgenduse ja ma nimetaksin seda kollektiivseks. Kui ma ei eksi, siis nägi ka Prantsuse

sotsioloog Maurice Halbwachs¹⁸ seda nõnda. Nõukogude ühiskonnas elamise kogemusega kinnitan, et ka siis, kui inimene püüdis oma teadvuses võidelda valitsevate mõttestampide ja ideoloogiliste hinnangute vastu – ja enamasti püüdsime me kõik seda –, jättis ühiskond paratamatult mingi jälje mõistmisesse ja eriti tõlgendusesse. Ühiskonna mälu kui kollektiivne või ka grupimälu on sageli tugevasti ideologiseeritud. Ühismälu on vertikaalne, ulatudes sügavale minevikku. ja kandes kaasas varasemate aegade uskumuste rudimente. Ühismällu võiksid kuuluda rahvalaulud, uskumused jne. Aga suurus ja väiksus on ju suhtelised mõisted, nii et võime rääkida nõukogude ajast eesti rahva kollektiivses mälus, aga ka ühismälus.

Tiina Kirss: Kas kollektiivne mälu on püsivam ja järjepidevam kui ühismälu – ta ei ole nagu tuulelipp, vaid püsib nii kaua, kui kogukond seda hoiab?

Rutt Hinrikus: Pigem vastupidi. Hoopis ühismälu sõltub minu arust sellest, kui kaua kogukond püsib ja seda hoiab. Ühiskonnakord võib püsida või muutuda, aga kogukondlik traditsioon hoiab neid kogemusi, mis puudutavad igapäevatarkust, argitarkust. Samas formeeruv ühismälu killustub teatud rühmade kollektiivseks mäluks.

Tiina Kirss: Oleme rääkinud mõnikord unustamise ja meenutamise rütmidest, ajavahemikest, mil jõutakse midagi unustada. Pagulaskogukondade puhul võiks küsida, kui pikk on aeg, et oluline ja toitev side ühismäluga katkeks? Selle kompleksse nähtuse juures mängivad kaasa niihästi suhtlemisvõimalused-võimatused lähedastega kodumaal ja konkreetne, füüsiline ja aistinguline kohamälu, otsene side kodumullaga. Pagulusse minekuga tardus minejate mäletamine – nii ajastumälu kui ka kohamälu jäid seisma, need jätkuvad, nagu filmiski, teisest kohast ja aegruumist. Mida sa sellest protsessist arvad:

kas on punktid või perioodid, kus mingi oluline tahk kollektiivsest mälust kaob või satub sügavasse unustusse?

Rutt Hinrikus: Peale suurte murrangute on määrav põlvkondade vahetumine. Kollektiivne mälu püsib kindlasti nii kaua, kuni on aktiivne see põlvkond, kes on lapsena omandanud tükkaaval vanematelt ja vanavanematelt pärimuse ja kannab seda kui mälestust. Järgmine põlvkond kannab juba, nii nagu Tammsaare ilusasti ütles, mälestuste mälestust. Aga kui side elava traditsiooniga on kaks põlvkonda kadunud, siis on nagu keele puhulgi – säilivad ainult fragmendid.

Tiina Kirss: Sa oled kogunud nii suulist kui ka kirjalikku pärimust. Oled intervjuerinud inimesi ja oled viinud läbi kogumisvõistlusi, mille kaudu inimesed mäletavad kirjalikult. Oled ka teinud midagi üsna rasket – toimetanud pikemaid kirjutisi lühemaks, et nad mahuksid näiteks *Eesti rahva elulugudesse* ühtede kaante vahele. Mis on suulise ja kirjaliku teksti ja tekstilooma erinevused? Alessandro Portelli¹⁹ ütleb, et suuline tekst on niivõrd suuline, et tema ehedus kaob transkriptsiooni, s.o litereeringu tasandil. Kas on vahepealseid staadiume suulise ja kirjaliku vahel?

Rutt Hinrikus: Ma olen Alessandro Portelliga nõus: suuline ja kirjalik tekst on väga erinevad. Samas saab suulise teksti ehedust transkriptsioonina vaid osaliselt kasutada: saab kasutada sõnavara ja kõnekujundeid, aga ei saa eksponeerida nt kordusi, väljajätelisi poolikuid lauseid jm, rääkimata miimikast ja hääletoonist. Suulist kõnet peaks jäädvustama ja esitama vaid audiovisuaalselt.

Ei saa kasutada keskendamata, segaseid hüplikke tekste, igatahes ei saa neid kasutada rahvaväljaannetes. Merle Karusoo on öelnud, et annab oma mälu teatriga inimestele mälu tagasi. Ma usun, et ka raamatutega võib mälu ringlema panna, sageli ka kollektiivset mälu toetada, kuigi see ei ole eesmärk, vaid pigem paratamatu kaastoime.

Ehedat suulist teksti on väga raske kasutada, sest suulisel tekstil on täiesti erinev poeetika. Suulise teksti võlu – ta spontaansus ja vahe- tus – on ka tema puuduseks ja ohuks. Sageli ütleb intervjuueeritav välja esimesena pähe tulnud mälupildi, mõtterearenduse või üldistuse. Kirjalikus vormis ja natukene läbi mõelnud, näeb ta tihtipeale asju hoopis teistmoodi. Ma ei arva, et esimene mälupilt on iga kord pa- rim. Inimesele peab jätma võimaluse läbi mõelda, mis on kogetud elu tähendus tema jaoks. Mälupilt võib sageli olla üsna juhuslik, kui- gi sel juhuslikkusel võivad olla väga sügavad individuaalsed põhju- sed.

Tiina Kirss: Kas sul endal on intervjuueerijana olnud üllatusi – näi- teks kas sind üllatas või kummastas see, millest inimesed tahtsid või ei tahtnud rääkida? Kas nad intervjuu käigus muutsid meelt, nihuta- sid neid piire?

Rutt Hinrikus: Arvan, et mõndagi reaktsiooni võib ette näha. Teisalt sõltub palju intervjuueerimissituatsioonist, intervjuueeritava hoiakust intervjuueerijasse või valitud teemasse ja muidugi sellest, kui avatult keegi on nõus rääkima. Kui ollakse nõus avatult rääkima, saab tava- liselt hea intervjuu. Kui intervjuueeritav on nõus ainult moe pärast rääkima, et saada tüütust küsijast lahti, ei ole intervjuu tulemuslik. Kui aga küsitletav meelt muudab, on see alati meeldiv üllatus.

Tiina Kirss: On sul seda ette tulnud?

Rutt Hinrikus: Eriti karakterset juhust ei meenu, aga mõnigi in- terjuu on üle ootuste õnnestunud, kuid on juhtunud ka vastupidi. Minu arvates ei maksa väga peale käia, sest on häid rääkijaid ja halbu rääkijaid. Ühed süttivad ise, teistel kisu iga sõna välja. Mulle meeldivad intervjuueeritavad, keda ei pea eriti palju küsimustega segama. Sellisel puhul peaks enne kokku leppima, millest juttu tu- leb. Siis on inimesel võimalus natukene läbi mõelda, mida ta vas-

tab, ja saab vältida olukordi, kus mälu veab alt ja kõik ei tule korraga meelde. Väga korralikud inimesed aga jõuavad siis läbi mõelda, kuidas eriti korrektselt vastata. Meenub, kuidas ühe oma erialal meisterliku inimese, kuid üle linna tuntud joodiku kohta kasutatakse väljendit: ta oli natuke boheemlike eluviisidega. Tegelikult ei anta tänu nn korrektsusele kordumatult isepäise inimese kohta edasi peaaegu mitte midagi. Ma ei usu, et üks markantne laia joonega meesterahvas, kes läks lauldes ja mõnikord ka kõikudes läbi elu, tahaks, et teda meenutatakse äravahetamiseni sarnasena kõikide teistega ja ainus, mis ta kohta öeldakse, on see, et ta oli mõnikord natukene boheemlik.

Tiina Kirss: Mille poolest erinevad vestlused naistega vestlustest meestega?

Rutt Hinrikus: Minu arust on mehed süstemaatilisemad ja detailsemad. Ma vist olen intervjuueerinud rohkem naisi ja ei oska suuliste intervjuude puhul võrrelda ega üldistada. Aga kui ma kirjalike tekstide peale mõtlen, on meeste tekstid sageli üllatavalt pikad, väga süstemaatilised, neis on väga palju detaile ja mõningatel juhtudel isegi natuke liiga palju pisiasju. Arvatakse, et naised on need, kes valguvad laiali ja räägivad tühistest asjadest. Minu kogemuses on pigem vastupidine: mehed ei taha oma süstemaatilisuse tõttu ühtegi asja ära unustada ja armastavad loetelutaolisi täpsustusi kõikidest asjast. Aga muidugi on väga emotsionaalseid, väga värvikaid meeste tekste ja on väga igavaid naiste tekste. Siiski on natuke libe tee niimoodi üldistada, see on vaid muljeline üldistus.

Tiina Kirss: Prantsuse ajaloolane Pierre Nora²⁰ on kasutanud mõistet *mälupaigad* (*les lieux de mémoire, memory places*). Tema arusaamist mööda tuleneb mälupaiga tekitamine – on see siis monument või muuseum või miski muu – sellest, et põlvkondade järjepidevus mälestuste edasiandmisel on nõrgenenud. Pierre Nora kannab selle

postmodernse ajastu arvele. Kas sa nõustud sellega, et põlvkondlik järjepidevus on niivõrd nõrgenenud, et seda on vaja kunstlikult toetada? Sa mainisid varem kollektiivse mälu toetamist, selleks on ka oma spetsiifilised põhjused, arvestades nõukogude minevikku.

Rutt Hinrikus: Ma arvan küll, et on. Mälu on palju lihtsam järgmisele põlvkonnale vahendada, kui ühiskond areneb suhteliselt aeglaselt. Arvan, et mälupaigad on väga olulised selle kaudu, mis nende ümber toimub. Eestis on selle kohta nii õige vanu (Kalevipoja sängid, muinaskalmed ja -linnused) kui ka õige värskeid näited (Teise maailmasõja monumentide omaksvõtmine või eitamine). Tuleb välja, et ühiskond ja kõik sotsiaalsed rühmad vajavad rituaale ja see vajadus ei vähene. Kui ei võeta omaks varasemaid rituaale ja nendega seotud paiku, luuakse uued. Siiski on kergem taastada varasemaid mälupaiku, ka siis, kui võib arvata, et nende tähendus on vahepeal lakanud olemast. Mõelgem taastatud Vabadussõja mälestusmärkide peale. Mälu ei hävi nii kergesti ja ka mälestuste mälestus on mälestus.

Tiina Kirss: Missugused võivad olla mälupaigad? Sa näitasid mulle paar päeva tagasi Kuldkeppide suguvõsa kodulehekülge koos kroonikaga, ulatuslikku enesekaardistust koos lugudega.²¹ Ka väliseestlased on suguvõsa või perekonna kodulehekülgi teinud. See on üks näide virtuaalsest “mälupaigast”. Kas ka eluloo päev on “mälupaik”? Inimesed tulevad kokku, toimub võistluse lõpetamine ja auhindamine, tekstide ettelugemine.

Rutt Hinrikus: Ma ei ole mõelnud eluloo päevast kui mälupaigast, sest minu arvates ta ei ole seda, kuid küllap tõlgendavad mõned osavõtjad seda ka niimoodi. Kaldun arvama, et mälupaik peaks olema eelkõige ühele suguvõsale või ühele kooslusele pühendatud, olema nende traditsiooniga kuidagi seotud. Eluloo päev on pigem “igaühele midagi”, n-ö “kõigi maade luudele” pühendatud. Konkreetselt on see

siiski üks kõnekoosolek, kokkuvõtted eluloovõistlustest, mõnikord etendus, film või katkendid mälestustest. See on võimalus inimesi ühendada, mõtlema panna, näidata, kuidas teised on mäletamisse suhtunud, stimuleerida natuke mälu. Koduleheküljed ja sugupuud internetis on muidugi tänapäevased mälupaigad.

Üldisem huvi genealoogia vastu on Eestisse jõudnud hilinemisega,²² paljudes maades algas see palju varem. Mäletan, et nõukogude ajal Soomes käies nägin Soome riigiarhiivis tervet saalitäit suguvõsaurijaid. Samal ajal pääsesid meil inimesed arhiivi läbi miilitsavalve, käes mitmed load. Juurdepääs oma suguvõsa juurtele oli tehtud võimalikult raskeks.

Minule on genealoogia natuke igav, see on nagu üks vana ja suures osas surnud puu, mille mõni oks veel haljendab. Või on sugupuu selgroog, luustik, millele tuleks liha külge kasvatada. Peaks püüdma leida fotosid kõigist sugulastest ja lugusid, mälestusi, mis annavad nimelele näod.

Tiina Kirss: Kuldkeppide koduleheküljel on väga palju lugusid, ja on pajatajad. Kas niisugust jutustamist on ka muudel kodulehekülgedel? Kas verbaalset mäletamist, pajatamist on piisavalt teadvustatud, et selle kogumine kuulub orgaaniliselt perekonna ajaloo kirjutamise juurde?

Rutt Hinrikus: On ja ei ole. Mulle tundub, et sageli tahetakse rohkem legende kui reaalseid lugusid. Kas hakkavad tabud oma rolli mängima, kas ei peeta sündsaks rääkida halba ja iga kord ei ole head rääkida. Siis on parem rääkida kõigepealt sellest, et suguvõsa esivanemaks oli mõni Rootsi kuningas või vähemalt kuninga väepealik. Seejärel tulevad igasugused muud legendid ja versioonid, mis jutustavad, kust on suguvõsa alguse saanud. Aga kui asi ulatub ajas lähemale, kus fantaasia nii vabalt ei saa lennata, hakatakse tegema valikuid ja mõtlema, mida ja kuidas esitleda.

Tiina Kirss: See “kuulus eellane” ja nimepanemisega kaasnevad legendid panevad mõtlema rändmotiividest elulugudes. Millised rändmotiivid on sinule elulugudes silma torganud?

Rutt Hinrikus: Paljud rändmotiivid ongi seotud päritoluga, eellastega. Muidugi korduvad iseloomustused teiste rahvuste kohta, võõraste kohta üldse. Palju rändmotive on seotud esimese Nõukogude okupatsiooniga: lood öösärkides peole läinud ohvitseriprouadest või poest poole kilo kaupa, aga kümme korda võid ostvatest sõjaväelastest. Aga omad rändmotiivid on igal ajal ja teemal, ka kõige traagilisematel perioodidel.

Tiina Kirss: Viimases sinu koostatud raamatus *Sõja ajal kasvanud tüdrukud*²³ esineb sagedasti võrdlusi: Vene väed ja Saksa väed, Vene sõdur ja Saksa sõdur, Vene esimene okupatsioon ja siis Saksa okupatsioon, venelaste ja sakslaste etniline võrdlus kuni nende pilkelauluden välja. Kas see on narratiiv või on see midagi muud?

Rutt Hinrikus: See on narratiiv kui teatud lihtne raam või vorm, millesse pannakse elu poolt dikteeritud sisu. Õieti on see huvitav küsimus. Varem ju ka võrreldi venelast ja sakslast, ma pean silmas 19. sajandit, eriti ärkamisaega, kui venelase abiga loodeti vabaneda saksa ikkest. Selle taga on 700-aastase orjuse motiiv, mida võime vist ka rändmotiiviks või kollektiivseks müüdiks nimetada. See müüt oli väga tugev ja seda sisendasid 19. sajandi viimasel kolmandikul eriti aktiivselt eesti tõusev rahvusteadvus, kirjandus, rahvuslik ajalookäsitlus jne. Saksaviha, sakslase kui ajaloolise vaenlase kujutamine oli tavaline, puudus võrdlus venelasega. Võrdlusmomendi andis ajalugu ise, sest Nõukogude okupatsioon oli inimestele ootamatu, järgnes sõda, kontrast oli tugev, spontaanselt tekkis või kohandati igasuguseid anekdoote, samas elati esimest nõukogude aastat üle kui suurt tragöödiat, mis ta nii riigile kui ka enamikule kodanikest oligi. Usun, et kui Saksa okupatsioon oleks alanud ilma Nõukogu-

de okupatsiooni kogemusest, oleks sakslastesse suhtunud hoopis teistmoodi.

Tiina Kirss: Teise kandi pealt vaadatuna ehk ei tule rändmotiivid ainult kollektiivsetest müütidest, vaid ka reaaliast, argielu detailidest ja olukordadest. Mõnel puhul on need nii sagedased, et mõni kirjutaja, kellel see isiklik kogemus puudub, satub kiusatusse seda oma loole lisada, et saaks värvi juurde, või (mis on keerulisem) seda "autentiseerida". Näiteks naiste ja meeste kohvrite äravahetamine küüditamise käigus või kohvri pakkimine juhuks, kui Siberi-tee tuleb jalgade alla võtta.

Rutt Hinrikus: Seda kindlasti. Ebaharilikumaid juhtumeid räägiti nii palju, et nendega hakati täiendama ka neid lugusid, kus selline motiiv puudus. Rändmotiivid olid ju ka kõik need vorstivabriku lood ja teised sõjajärgsed õuduslood, mis rändasid ühest mälestustegrupist teise. Ja kui selliseid motiive on mõne perioodi lugudes vähe, peab küsima, miks neid ei ole piisavalt kogutud.

Tiina Kirss: Kuivõrd näed sa elulugudes kordumas seda, mis on kirjanduses? Kas kirjandus kontamineerib või vermib seda, mida elulookirjutaja oma mälu varasalvest välja toob?

Rutt Hinrikus: Elulugu ja kirjandus ning nende vastastikused mõjud on üks põnevamaid küsimusi. Ühtpidi on elulood seotud ju ajaloo ja nn ajaloolise tööga, kuid teine niisama tugev väli seob elulood kirjandusega. Võime ka öelda, et mis see kirjanduski muud on kui elulugude jutustamine. Koolipõlvest jutustades on küllap mõnelgi mudeliks *Kevade*, ainult oskused ei küüni Oskar Lutsu tasele jutustama. Kindlasti on kirjandus malliks, mis juhatab, kuidas peab lapsepõlvest pajatama. Alati ei ole aga kirjandus teed näidanud. Siberi-lugusid tuleb siamaani juurde, sest kunagi ei ole kõik korraga ära kirjutatud. Ühed kirjutajad julgustavad järgmisi. Ome-

ti tundub, et siamaani puudub see üks ja kõige tugevam, müütiline lugu Siberisse küüditamisest, kõikehõlmav kannatuslugu. Kui öelda nimi Anne Frank, teavad kõik, kellest ja millest on jutt. Võrreldavat näidisküüditatut ei ole nimetada. *Maria Siberimaal*²⁴ on nimetamist väärt, sest see oli esimene. Aga see ütleb midagi ainult meile, mitte kaugemale. Ta ei sisalda kõiki neid tüüpilisi elemente, mis niisugustesse lugudesse kuuluvad, ega erine niivõrd, et erinevuse tõttu kõlada. Ja kui ma lugesin teist eesti kirjanduse mõjuvat Siberi-lugu – Arvo Valtoni *Masendust ja lootust*²⁵ –, tundus mulle, et see on midagi sellist nagu Eduard Vilde *Mahtra sõda*. Natuke igav, aga annab ajaloolise tragöödia kõikides tüüpilistes elementides edasi. Arvo Valton oli mõelnud kõigi võimaluste esindatusele, laiahaardelisusele. Tegelaste hulk on üsna suur, situatsioonid mitmekesised. Paraku puudub meeldejääv keskne lugu. Kollektiivsesse mällu jääb ju kõige paremini kinni mingisugune lugu, milles on teatud arhetüüpsed situatsioonid ja kangelased. Anne Franki loos need on olemas.

Tiina Kirss: Aga Raimond Kaugveri *Nelikümmend küünalt*?²⁶

Rutt Hinrikus: *Nelikümmend küünalt* oli omal ajal väga loetud raamat, eriti sellepärast, et räägiti millestki, mida teistel ei õnnestunud enne kõva häälega rääkida. Kriitika teatavasti on Raimond Kaugverisse suhtunud alati natukene pika hambaga – kui ajaviitekirjanikku. Arvan, et selle romaani peaks üle lugema, see oli autobiograafilise taustaga ning kirja pandud n-ö higi ja verega.

Tiina Kirss: Jaan Krossilt oodati suurt Siberi-romaani, mida ei tulnud. Tulid hoopis mälestused ja siis ka tema Siberi-novellid.

Rutt Hinrikus: Küllap oleks üks vägev Siberi-romaan mõjutanud autobiograafilist kirjutamist. Nüüd on pigem vastupidi – elulookirjutajad mõjutavad kogu traditsiooni kõige tugevamini. Kollektiivses

mälus ei ole nad niivõrd juuri ajanud. Usun, et paljudele on kõige mõjuvam Siberi-lugu oma perekonnaliikmeilt kuuldu.

Tiina Kirss: Kui rääkida Siberist, siis võiks veel kord puudutada elulugude heterogeensust ja dissonantsust ning nn erandlikke ehk “anomaalseid” lugusid. Oled ise retsenseerinud Roland Rütli mälestusraamatut *Atarma. Minu elu Siberis*²⁷ – lugu, kus mees tunnistab algusest peale, et Siberi-aastad olid tema elus kõige õnnelikumad. Ja see on kuidagi risti vastu sellele, mida ehk ütleks intuitsioon – et ühes korralikus Siberi-loos peaks ikka olema teine lähtekoht – kannatus ja ellujäämine. Tegelikult on selles teoses suur osa tihedal etnograafilisel kirjeldusel kalapüügitehnikast, mis paelub kirjutajat kui kirglikku kalameest.

Rutt Hinrikus: Jah, see on tihe etnograafiline kirjeldus, see vaheldub peategelase elulooga. Minu arust on see tore raamat.

Tiina Kirss: Aga kas “positiivne” Siberi-lugu rikub mingeid žanrireegleid, eksib lugeja ootuste vastu?

Rutt Hinrikus: Arvan, et positiivne Siberi-lugu on tegelikult väga teretulnud lugu ega väära üldpilti, kuid osutab, et alati on erandeid. Seda tüüpi lugusid on elulugude hulgas veel. Ronald Rütel oli noormees, kes jäi 16-aastaselt üksinda, politseinikust isa ja naiskodukaitsjast ema tapeti. Aga on see iseloom või õnn, et see kogemus, mis jättis talle välise märgi, ei jätnud märki ta minale, ta loomusele. Muidugi tal vedas, sest ta oli Siberi jõgedel praktiliselt vaba, vaid põgeneda ei olnud kuhugi. Nälgas ta ei olnud, elu tal ohus ei olnud. Seal oli ka noor romantiline armastus. Nii et tema lugu on kaugereisi ja üleelamise lugu küll, aga mitte Siberi kannatuslugu.

Tiina Kirss: Ennist ütlesid, et näed ennast rohkem koguja kui uurijana. Ometi oled sa ka elulugude uurimisega tegelnud. Eluloouurimisel kerkivad esile eetikaküsimused, hoiatatakse liialdamise eest ana-

lүүsil, aga need on inimeste lood, paljud kirjutajad on elus. Kuidas võib võtta katkendeid ja siis n-õ vedada neid veskile, lasta dekonstruktiivselt lihamasinast läbi? Millised elulugude uurimise suunad on Eestis kõige rohkem vilja kandnud?

Rutt Hinrikus: Usun, et praegu on kõige tulemuslikum uurija Ene Kõresaar, kes analüüsib tekste Maurice Halbwachsi kollektiivse mälu mõiste abil. Ta vaatab just seda, miks ja kuidas mingil ajahetkel midagi pajatatakse. Huvitav oleks ka Alessandro Portelli eeskujul vaadelda, kuidas töötavad kollektiivsed kujutlused mingite sündmuste toimumisest. Sotsioloogia pakub palju võimalusi elulugude kasutamiseks, nimetaksin siinkohal Aili Aarelaiu²⁸ töid. Kuid ma ei tunne sotsioloogide meetodeid nii palju, et sõna võtta, ja minule on huvitavam kultuurantropoloogiline või etnoloogiline lähenemine. Tegelikult pean tunnistama, et mulle on elulood sageli ilukirjanduse konkurendid.

Ma hakkasin tegelema elulugude kogumisega 1989. aasta sügisel. See oli aeg, mil tõde oli kaua varjatud ja järsku olid tõkked eest. Kõik ei uskunudki seda veel. Igal juhul tundus, et millal siis veel, kui mitte nüüd. Kogumine oli mu üheks tööülesandeks Kirjandusmuuseumis kogu aeg. Kogumine ja korraldamine, sest kultuuriloolises arhiivis, õigemini nõukogudeaegses kirjandusmuuseumis valitses toona suuresti ideoloogia, et uurijate elu on tegelikult palju kergem kui arhivaaridel, kes teevad nende jaoks seda raskemat tööd. Otseselt uurimist ei keelatud, aga seda oli soovitatav teha muu töö kõrval.

Kui siis olid järsku vabad käed tegelda, millega tahad (1990. aastate alguses oli ju lühike aeg, mil ei olnud tarvis ei aruannet ega tööplaan – täielik vabadus), tundus elulugude kogumine mulle vajalik. Tundus, et neis lugudes avaneb ajalugu uuest perspektiivist: selle asemel, et vaadata kusagilt kõrgustest kogu maastikku, avaneb pilt ka nende silme läbi, kes rohukõrte vahel liiguvad ja vaatavad maailma oma sipelgaperspektiivist, kuuludes ometi suurde pilti. Üsna tükk aega tundus, et peamine on kogumine. Kui sai selgeks, et kirjanduses on ka see

sipelgaperspektiiv juba esindatud ja vahel paremini kui nn tõsielulugudes, hakkasin järjest enam aru saama, et elulugu on inimese kirjutatud tekst. Elulood on nagu inimesedki: on inimesi, kes räägivad tõtt, ja on inimesi, kes vaevad kõiki asju ainult õnnetuste ja kannatuste kaudu. On inimesi, kellele elu on suur seiklus, ja on inimesi, kes ei suuda ühtegi asja rääkida, ilma et nad natukene liialdaks või valetaks. Samamoodi on elulugudega. Nad on inimeste kirjutatud tekstid ja nad võivad olla tõesed, aga nad ei pruugi olla tõesed.

Tiina Kirss: Kuidas suhtuvad elulugudesse ajaloolased? Äsja ilmus Vikerkaare erinumber,²⁹ milles väitlevad Prantsuse ja Eesti uurijad ajaloo ja mälu üle. Miks ajaloolased sageli umbusaldavad eluloolist materjali allikana ja kuidas nad eluloouurijatega (olguigi, et produktiivselt ja asja eest) tõrelevad?

Rutt Hinrikus: Ajaloolasele on eluloolised mälestused sageli sekundaarne materjal, ajaloolased on tõele orienteeritud. Kuid ka enamik elulookirjutajaid on tõele orienteeritud. Ja tegelikult saame tuua palju näiteid selle kohta, et ajaloolased ei ole olnud orienteeritud mitte tõele, vaid ühiskonna nõudmistele, õieti võimukandjate nõudmistele. 20. sajandit võib vaadata kui ajaloo pideva ümberkirjutamise sajandit. Miks süüdistada siis inimest, kes püüab oma kogemusi paremini tõlgendada ja neid selleks ümber kirjutab. Kuigi süüdi on need, kes mälestusi tõe pähe kasutavad. Mälu on muidugi ebakindel instrument ja veab eriti pisiasjades kergesti alt. Kuid kust mujalt kui mälestustest saame teada, mida mõtlesid need massid, keda liigutati. Kes nad olid, kes neid kodus ootasid, mida nad sõid ja jõid, kuidas nad õmblesid ja parandasid oma riideid jne. Kõike seda saame teada peamiselt elulugudest, päevikutest, autobiograafilistest või nn egodokumentidest, mitte suurest ajaloost. Kui tahame kirjutada ükskõik missugust ajalugu, siis on see nn väikese ajaloo tasand väga oluline osa suurest ajaloost. Et mälestuste aines oleks usaldatav, tuleb lihtsalt koguda piisavalt palju.

Tiina Kirss: Millal hakkavad nendes “tihedates kohtades” erinevused välja paistma?

Rutt Hinrikus: Need hakkavad välja paistma siis, kui on iga sündmuse kohta piisavalt palju erinevaid mäletajaid. Me lihtsalt ei jõua nii palju koguda ja läbi töötada, et meil oleks mälude paljusus. Väga mitmete ajaloosündmuste kohta on erinevaid vaatepunkte, inimesed kirjutavad oma kogemustele toetudes. Kuid inimesed näevad tavaliselt ainult seda pilti, mis avaneb sellest punktist, kus nad ise seisavad. Teisest punktist, mis ei pruugi olla kuigi kaugel, avaneb natuke teine pilt ja neid mõnevõrra erinevaid pilte on palju.

Tiina Kirss: See räägiks nagu selle poolt, et kogumine peaks olema üsna sihtotstarbeline, et leida hõredamad kohti ja püüda neid täita enne, kui on liiga hilja. Kas see on ideaalne lähenemine või oleks pigem vajalik nn avatud ukse printsiip, kus kogumine toimub kogu aeg, aga laiemalt. Kas sa loodad juhusele laiahaardelise kogumise vältel või leiad, et sihtotstarbeline kogumine on hädavajalik?

Rutt Hinrikus: Mulle tegelikult meeldib just lai kogumine, sest seal tuleb kõige rohkem üllatusi, kõige enam huvitavaid tekste. Samas on vaja mingi sündmuse kohta spetsiaalselt andmeid koguda. Enamasti jääb aga kogumata, sest puudub lentsalk, kes kohale tõttaks.

Tiina Kirss: Mõningad kogukonnad, näiteks Põhja-Ameerika läti kogukonnad Maija Hinkle³⁰ eestvedamisel, on koolitanud välja suhteliselt head lentsalgad, olemaks kindel, et vähemalt vanimat põlvkonda on küsitletud. Tulemuseks on ulatuslik *Latvian Oral History Collection*,³¹ kus on nii videointervjuusid kui ka helilindistusi. Merle Karusoo on etnograafilist meetodit õpetanud ühele Viljandi kultuuriakadeemia lennule ja mõned tema mõtte- ja aatekaaslased on elulugude kogumist arendanud avatud eluloointervjuu mudelini. Torontos on Eesti Kultuuripärandi Klubi teinud 1980. aastate teisest poo-

lest tänaseni üle tuhande videointervjuu, mis on nüüd ettenägelikult ümber salvestatud DVDdele ja varustatud sisukonspektidega. Kas kirjandusmuuseum või ühendus Eesti Elulood on kaalunud või rakendanud kogujate “lendsalga” koolitamise ideed?

Rutt Hinrikus: On muidugi. Ühendus Eesti Elulood ühendab ühelt poolt enamasti akadeemiliselt rakendatud uurijad ja teiselt poolt vabatahtlikud elulookirjutajad, kes tahavad aidata kaasa kogumisele ja mitmed neist ongi aidanud. Muidugi võiks kogujaid olla rohkem.

Tiina Kirss: Mis sind ennast praeguses etapis kõige rohkem paelub, mida sa tahaksid lähitulevikus ise teha kogumise ja uurimise alal?

Rutt Hinrikus: Senikogutud materjali peaks veel kord läbi lugema, et võimalikult rohkem välja anda, kuni nende raamatute järele valitseb nõudmine. Mul on vastutus nende inimeste ees, kes on hästi kirjutanud ja ootavad vastukaja. Teisalt on publitseerimisega aega ka hiljem tegelda, tundub, et praegu tuleks veel koguda sellelt põlvkonnalt, kes on sündinud enne Teist maailmasõda. Võib-olla õnnestuks kaasa haarata veel hulk inimesi, kes ei ole seni kirjutanud. Praegu on elulugude kogus veidi üle 2000 teksti. Muinsuskaitse Selts kogus palju ajaloolisi ja eluloolisi mälestusi, kokku umbes 2000, neist eluloolisi narratiive *ca* 500. Kultuuriloolises arhiivis on umbes 500 mälestuslikku teksti, nii et kõigis Eesti muuseumides ja arhiivides kokku võib olla kuni 10 000 teksti.

Tiina Kirss: Üks teema, mida on Torontos kogutud, on teekond: minu esimene reis Eestisse – kas siis tagasipöördumine või noorema põlvkonna puhul esimene külaskäik vanemate kodumaale. Paar inimest on võtnud seda väljakutset väga tõsiselt ja kirjutanud kodumaaga suhtlemise lugu poliitiliselt “mineeritud” ajast 1960. ja 1970. aastatest. Pagulaskondades tekkis suuri lahkkelisid suhtumises kodumaalt

pärinevasse kirjandusse ja kunsti, kultuuritegelaste külaskäikudesse seoses VEKSA ühinguga³² ning Eesti külastamisega.

Rutt Hinrikus: Väliseestlaste esimesed reisirid kodumaale on peaaegu sama huvitav kodueestlaste vaatekohalt: millised olid kujutlused välismaa kohta, kuidas kaugeid külalisi vastu võeti, kuidas koguneti suguvõsade kaupa, otsiti kostitamiseks head-paremat, mida sageli ise ei olnud kunagi nähtud-proovitud. Välismaa oli suletud ühiskonna inimesele ikkagi mütoloogiline koht. Välismaalase saabumine oli nagu tulnuka ilmumine rahvale. Siis toodi kohale väetid lapsed ja jalutud raugad, taheti neid näidata välismaalt tulnule, pakkuda talle head ja paremat ja teha kõik mis võimalik; panna paremad riided selga, et jätta head muljet. Laenati või naabritelt, kui endal ei olnud. Igasuguseid koomilisi lugusid võiks sellest rääkida.

Usun isegi, et kodueestlaste esimesed välismaareisirid ei olegi ehk nii produktiivne teema. Need olid kahte sorti reisirid: sugulastele külla või hoopis teine asi olid turismireisirid kapmaadesse või enamasti sotsmaadesse. Need võivad olla huvitavad narratiivid, aga tavaliselt on need pigem traditsioonilised reisipäevikud. Häbenetakse kirjutada, aga väga palju omal ajal räägiti, kuidas oli rahaga, kas õnnestus mingit väikest äri teha (nt taksojuhile pudel viina müüa) – raha ju vahetati naeruväärselt vähe. Paljudel oli peateemaks, mida õnnestus siiski osta.

Neid, kes said käia sugulastel külas, oli suhteliselt vähe, nende lugusid peaks koguma. Nad rääkisid küll sellest, aga oma muljetest ja spontaansetest võrdlustest koduste oludega ei ole ausalt kirjutada juletud. Kas ei alanud Jüri Kuke tragöödia just välismaareisi muljetest, silmade avanemisest ja sellest rääkimisest?

Mäletan ühe välismaal käinud pensionäri mälestuste kuulamist. Ta oli käinud Kanadas oma lastel külas ja tagasi tülles rääkis peamiselt sellest, mitut sorti vorsti või juustu ta poes korraga nägi, kus ta omaksed elavad, missugune maja ja auto neil on – mis kõik neil on, mida meil ei ole.

Tiina Kirss: Lugesdes saksa aja kogumiku lugusid (*Sõja ajal kasvanud tüdrukud*), panin tähele, kui ehedalt on kirjeldatud igapäevase elu detaile: mida jalga pandi, mida jalga panna ei olnud, mida söödi, kuidas näiteks mõni inimene arvas, et tagavarade soetamine on panna tekitamine ja tagavarasid lihtsalt ei soetanud. Kuidas sa valisid lugusid selle raamatu jaoks?

Rutt Hinrikus: Ma valin alati natukene ühel ja samal viisil. See algab emotsionaalsest lähenemisest, ma loen end sisse ja valin lood, mis mulle kõige enam muljet avaldavad. Seejärel hakkab juurde otsima, temaatiliselt, topograafiliselt jne. Mingis mõttes laon ma pilti tükkidest, püüdes saada kokku tervikut, mis avaks erinevaid aknaid minnivikku. Kärbin tekste (kunagi ei lisa midagi ise), et saavutada terviklikku muljet. Tahan, et tekst mõjuks paremal juhul kirjandusega võrdväärse eheda loona, sest tõsielukirjandus on sama hea ja lõdvast fiktsioonist tihedamgi.

Tiina Kirss: Kas sa oled kokku puutunud nähtusega, millest Ene Mihkelson kirjutab romaanis *Ahasveeruse uni*³³ väga kõhedakstegevvalt. Seal on tegemist elulooga, mis on kirjutatud eneseõigustuseks, kinni mätsides aknad, mis võiksid avaneda iseendas või väljapoole. Seal on uudishimulik, rohkem teadlik, lausa umbusklik lugeja, kellele on isiklikult tähtis see, et ta oleks selle pildi pealt ära. Ma mõtlen, mida sa teed lugudega, mille juures sul tekib aimdus, et see on falsifikatsioon?

Rutt Hinrikus: Kui mul tekib kahtlus, siis ma lugu tavaliselt ei kasuta. Muide, sellised tekstid on sageli formaalsed, pealispindsed, või vastupidi – ülevoolavad, tasakaalust väljas. Aga küllap on juhuseid, mil minnakse alt, sest hea jutustaja valetab ka hästi. Seega: jutt on jutt, elu on elu. Nende vahel on väga põnevad seosed, aga küsimus, kas ja kuidas saada tõelisuse kõik kihid pildile, jääb.

Toimetaja kommentaarid

- ¹ Tiina Kirss & Ene Kõresaar & Marju Lauristin. *She Who Remembers Survives*. Tartu: University Press 2004.
- ² Ilmunud raamatus: Juri Lotman. *Kultuurisemiootika: Tekst – kirjandus – kultuur*. Tallinn: Olion 1991, lk 365–385.
- ³ *Eesti rahva elulood: Sajandi sada elulugu I–II*. Koostanud Rutt Hinrikus. Tallinn: Tänapäev 2000.
- ⁴ Paul Ricœur (27. veebruar 1913 – 20. mai 2005), Prantsuse filosoof, tuntud eelkõige fenomenoloogilise kirjelduse ja hermeneutilise tõlgenduse ühendajana.
- ⁵ Toomas Raudam. *Miks mitte kirjutada memuaare, kui oled veel noor*. Tallinn: Eesti Raamat 1990.
- ⁶ Ene Kõresaar. *Memory and History in Estonian Post-soviet Life Stories: Private and Public, Individual and Collective from the Perspective of Biographical Syncretism*. Dissertationes ethnologiae Universitatis Tartuensis 1. Tartu: Tartu University Press 2004.
- ⁷ Leida Kibuviits. *Soomustüdruk*. Looduse kroonine romaan 47. Tartu: Loodus 1932. Taastrükid: Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1957 ja Tallinn: Eesti Raamat 1986.
- ⁸ Leida Tigane. *Seitse pastlapaari*. Tartu & Tallinn: Loodus 1938. Taastrükk: Tallinn: Eesti Raamat 1974.
- ⁹ Enno Tammeri koostatud raamatud *Nõukogude aeg ja inimene* (Tallinn: Tänapäev & Postimees 2004) ja *Nõukogude kool ja õpilane* (Tallinn: Tammerraamat 2006).
- ¹⁰ Merle Karusoo sotsioloogilise mälu teatri esineme dokumentaalaineline autorilavastus *Olen 13-aastane* (Noorsooteater 1980, mängiti suvel Klooga-Rannas); raamatuna *Olen kolmeteistkümne aastane: Ühe etenduse lugu* (Tallinn: Eesti Raamat 1989).
- ¹¹ President Lennart Meri kuulutas 9. aprillil 2001, juuniküüditamise 60. aastapäeva eel välja mälestuste kogumise võistluse kooliõpilastele, millele laekus 1583 tööd, nende hulgas elulugusid, eluloolisi uurimistöid kui ka lühivastuseid küsitluskavale. Tööd asuvad Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis. 50 parimat kirjutist avaldati kogumikus *Vaikimise väraval: Kooliõpilaste kogutud mälestusi küüditamisest* (Tallinn: Tänapäev 2001).
- ¹² Maria Kopperman (1882–1980). Tema raamatust *Minu 12 aastat Siberis* on ilmunud kaks trükki: Uppsala: Harta 1972 ja Stockholm: Harta 1980.
- ¹³ *14. juuni 1941*. Koostanud Mart Laar. Stockholm: Välis-Eesti & EMP 1990; *14. juuni 1941: Mälestusi ja dokumente*. Koostanud Mart Laar. Tallinn: Valgus 1990.
- ¹⁴ Anne (Annelies Marie) Frank (12. juuni 1929 Maini-äärne Frankfurt – märts 1945 Bergen-Belsen), pidas hollandikeelset päevikut 12. juunist 1942 kuni 1. augustini 1944. Selle andis esmakordselt 1947. aastal pealkirja all *Het Achterhuis (Tagakoda)* välja Amsterdami kirjastus Contact ja raamat on tõlgitud vähemalt 67 keelde. Eesti keeles ilmus esmakordselt 1958. aastal (*Anne Franki päevik: 12.VI 1942 – 1.VIII 1944*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus). Anne Franki muuseumid asuvad lisaks Amsterdamile ka New Yorgis, Berliinis ja Londonis.

- ¹⁵ Etty (Esther) Hillesum (15. jaanuar 1914 Middelburg – umbes 30. november 1943 Auschwitz) pidas päevikut 9. märtsist 1941 kuni 6. septembrini 1943. Esitrukk: *Het Verstoorde leven: Dagboek van Etty Hillesum, 1941–1943*. Haarlem: De Haan 1981; esimene Ameerika väljaanne: *An interrupted life: The diaries of Etty Hillesum 1941–43*. New York: Pocket Books 1983. Hiljem on avaldatud ka E. Hillesumi kirjad. Käsikirjade originaalid on 1986. aastast Amsterdamis asuvas Juudi Ajaloo Muuseumis (*Joods Historisch Museum*; vt <http://www.jhm.nl>). Deventeris, kus E. Hillesum veetis oma nooruse, avati 1995. aastal endises sünagoogis tema mälestuskeskus (vt lähemalt: <http://www.ettyhillesumcentrum.nl/>).
- ¹⁶ Julius Spier (25. aprill 1887 Frankfurt – 15. september 1942 Amsterdam), Saksa kirolaag ja psühhoanalüütik, Carl Gustav Jungi õpilane, tegutses 1938. aastast Amsterdamis.
- ¹⁷ Hans Kruus. *Ajaratta uutest ringides: Mälestusi, 1907–1917*. Tallinn: Eesti Raamat 1979.
- ¹⁸ Maurice Halbwachs (11. märts 1877 Reims – 16. märts 1945 Buchenwald), Prantsuse sotsioloog ja filosoof, kes võttis kasutusele kollektiivse mälu mõiste. Peateosed *Les Cadres sociaux de la mémoire* (1925), *Les Causes du suicide* (1930), *Morphologie sociale* (1938) ja *La Mémoire collective* (ilmus postuumselt 1949. aastal).
- ¹⁹ Alessandro Portelli (sünd 1942), Itaalia ajaloolane, Rooma La Sapienza ülikooli anglo-ameerika kirjanduse professor, tuntud eelkõige pärimusliku (suulise) ajaloo uurijana.
- ²⁰ Pierre Nora (sünd 1931), Prantsuse ajaloolane, Prantsuse Akadeemia liige.
- ²¹ *Kuldkeppide jälgedes* (<http://www.aai.ee/~tarmo/>).
- ²² Eestis intensiivistus suguvõsaurimine 1980. aastate lõpul laulva revolutsiooni päevil, Eesti Genealoogia Selts asutati Tallinnas 5. mail 1990.
- ²³ *Sõja ajal kasvanud tüdrukud: Eesti naiste mälestused Saksa okupatsioonist*. Koostanud Rutt Hinrikus. Tallinn: Tänapäev 2006.
- ²⁴ Heino Kiik. *Maria Siberimaal*. Ilmus 1987. aasta ajakirjas Looming (nr 7, lk 873–926, nr 8, lk 1011–1062) ja 1988. aastal raamatuna.
- ²⁵ Arvo Valton. *Masendus ja lootus*. Tallinn: Eesti Raamat 1989; taastrükk Tallinn: Virgela & Kirjastuskeskus 2006 (Kogutud teosed 9).
- ²⁶ Raimond Kaugver. *Nelikümmend küünalt*. Tallinn: Eesti Raamat 1966; taastrükkid: Rooma: Maarjamaa 1976 (Maarjamaa taskuraamat 13); Tallinn: Kuldsul 1995; kogumikus *Kolm romaani*. Tallinn: Eesti Raamat 1979.
- ²⁷ Ronald Rüütel. *Atarma: Minu elu Siberis*. Tallinn: Faatum 2002.
- ²⁸ Näiteks: Aili Aarelaid-Tart. Elulooline meetod ja eestlaste elulood sotsiaalse tegelikkuse peeglina. *Eesti sotsiaalteaduste II aastakonverents [Elektroniline teavik]: Tartu 23.–24. november 2001*. Tartu: Tartu Ülikool, 2001. CD-ROM; Aili Aarelaid. Sovietid või eurooplased. *Ikka kultuurile mõeldes*. Tallinn: Virgela 1998, lk 77–235 jm.
- ²⁹ Vikerkaar 2006, nr 4–5, erinumber konverentsi “Ajalugu ja mälu. Teise maailmasõja pärandid” ettekannete tekstidega.
- ³⁰ Maija Hinkle on Ameerika Läti Assotsiatsiooni suulise ajaloo projekti juht.
- ³³ Läti k *Nacionālāls mutvārdu vēstures kolekcija* (NMV), asub Riias Läti Ülikooli filosoofia ja sotsioloogia instituudis (vt ka <http://www.dzivesstasts.lv>).

³² Nõukogude Eestis tegutsenud Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Ühing, mis loodi nn Hruštšovi sula päevil 1960. aasta kevadel analoogselt Läti ja Leedu sõsarorganisatsioonidega, esialgne nimetus oli Väliseestlastega Sidemete Arendamise Komitee.

³³ Ene Mihkelson. *Ahasveeruse uni*. Tallinn: Tuum 2001.

VÕIM & KULTUUR 2

Koostaja ja toimetaja Mare Kõiva

<http://www.folklore.ee/pubte/eraamat/voimjakultuur2/>

Koostaja ja toimetaja: Mare Kõiva
Keeletoimetaja: Mare Kalda
Inglise keele toimetaja: Tiina Kirss
Makett ja kaas: Alo Paistik
Pilditöötlus: Andres Kuperjanov
HTML: Diana Kahre

ISBN 978-9949-586-83-7 (pdf)
ISBN 978-9949-418-53-4 (trükis)
DOI: 10.7592/VK2.2006
Tartu 2018

Trükis ilmunud: **Võim & kultuur 2**. Koostaja ja toimetaja
Mare Kõiva. Võim ja kultuur. Tartu 2006

E-raamatu valmimist toetas: EKKM14-344 Eesti keele, kultuuri ja
folkloori kasutusvaldkondade laiendamise ja tutvustamise elektroonilistel
infokandjatel.

© 2018 Eesti Kirjandusmuuseum
© 2018 Eesti Folkloori Instituut
© 2018 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm
© 2018 autorid